

UDK 323(497.13) : 301.18 : 323.3 : 335.5
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 4. XII. 1992.

Problem legitimiteta političkog sustava u Hrvatskoj nakon 1945.

NADA KISIĆ-KOLANOVIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Ovaj se rad bavi grupama i pojedincima koji su bili u sukobu s politikom komunističkih u Hrvatskoj nakon 1945. godine. Na temelju dostupne arhivske građe i relevantne literature locirana su najvažnija mjesta rascjepa, koja sa stajališta teorije možemo razumijevati kao izvore delegitimizacije. Taj se odnos pozitivno izlaže na primjeru sukoba vlasti s katoličkim klerom i vjernicima, sukoba vlasti sa seljaštvom u povodu agrarne kolektivizacije i s grupama i pojedincima prožetim duhom HSS-a. U svim tim različitim razinama, slojevima i aspektima riječ je o političkoj oporbi koja, zbog izrazito jakog policijskoga državnog sustava, nije mogla računati na bilo kakav obrat u vlasti.

Nasljedje opsežne literature o stratifikaciji političkog sustava u jugoslavenskoj državi nakon 1945. bavilo se analizama koje su malokad izlazile iz polja interesa tradicionalne marksističke političke teorije, naročito one ekonomističkog smjera. Zapravo, znanstveni i publicistički radovi nastojali su legitimirati vladajući politički sustav, a tek na početku 80-ih neki analitičari otkrivaju metodološku vrijednost pojma »krize sistema«. Većina se tim pojmom služila kao momentom raskoraka između normativnog i stvarnog, a tek su ga neki uzimali kao sustavno obilježje političkih društava socijalističkoga državnog tipa. Zbog tako sužena referentnog okvira većina istraživača pokazivala je nemoć da se suoči s problemom prevrednovanja ključnih pojmova, a nadalje je potcijenjeno pitanje političke participacije i legitimacijske potpore sustavu. Težnja da se politička djelatnost komunističke elite u Hrvatskoj nakon 1945. prikaže kao najvažniji aspekt života društvene zajednice sužavala je doseg povijesnih analiza, a vrijednosti iz političke sfere imale su dominantan utjecaj na viđenje svih ostalih sfera. Globalna ideološka viđenja komunističke države, koja praktički nije imala granicu moći, ideja o karizmatičkim vođama i povijesnoj misiji radničke klase, pripomogli su lažnom dojmu o interesnom vakuumu u socijalističkoj državi. U Hrvatskoj je nakon 1945. veoma brzo uspostavljena kontrola komunističke vlasti nad javnom sferom, a

njezin je glavni cilj bilo ukidanje autonomnih institucija unutar društva. Ono što je dosad manje isticano odnosi se na činjenicu da je ta posvemašnja komunistička dominacija nad društvom veoma brzo uzdrmana u Hrvatskoj djelatnošću i stavovima društvene grupacije s prepoznatljivom antikomunističkom interesnom bazom. Politički oponenti regrutirali su se iz seljačkih slojeva, zabranjenih građanskih stranaka, naročito HSS te Katoličke crkve kao jedine nezavisne institucije legalno odvojene od države i nadležne isključivo za pitanja vjere. Dakako, taj proces ometanja i protivljenja mjerama komunističke vlasti odvijao se izvan fasade legalnosti. Administrativnom i krivičnom represijom država je potiskivala vitalnost seljačkog otpora u Hrvatskoj, nadasve je onemogućen otpor stranačke elite iz redova HSS-a. U posvemašnjem nedostatku formalnih uvjeta za alternativnu političku djelatnost, jedino je Katolička crkva nakon 1945. ostala pogodno mjesto odakle se mogla ometati komunistička regulacija društvenog života. Stoga će se ovaj rad baviti prije svega pitanjima koja su Katoličku crkvu u Hrvatskoj nakon 1945. označivala kao prostor za formiranje političkog pluralizma. Bit će riječi i o rascjepu komunista i seljaštva koje je svojim otporom agrarnoj kolektivizaciji potkraj 40-ih godina potpuno demistificiralo viziju socijalističkoga ekonomskog razvoja. Napokon, sasvim kratko osvrnut ćemo se i na utjecaj građanske opozicije, koja je doduše 1945. neutralizirana i lišena političkog utjecaja, ali su njezini pripadnici nanovo povezivali svoje interese protiv komunističke vlasti. Iako komunistička vlast nije tada vjerovala da je ta nelegalna politička oporba može ozbiljnije uzdrmati, ona je svakako bila trajan izvor delegitimizacije komunističke državne i političke orijentacije u Hrvatskoj.

Prije razmatranja glavnih pitanja bit će korisno uvesti jednu dodatnu perspektivu, a ona se odnosi na teorijska stanovišta o reprodukciji moći u političkom sistemu socijalizma, kako su ih izložili istaknutiji suvremeni autori.

Analitički pristup društvu državnog socijalizma

U traganju za cjelovitijim analitičkim pristupom društvima državnog socijalizma zapadni su teoretičari bili skloni ta društva, naročito Sovjetski Savez, prosuđivati s pomoću teorijske matrice koja ih obilježava kao: »državni kapitalizam«, »birokratski kolektivizam«, »prijelazno društvo« i »hibridni sistem«.¹

Teorije o socijalizmu kao političkom totalitarizmu uzimaju kao prepoznatljivu potku tih sistema masovnu partiju, totalitarnu oficijelnu ideo-

¹ David Lane, *Struktura sovjetskog socijalizma*, *Noviji zapadni teorijski pristupi*, *Gledišta*, 3—4, 1986., 85—100. O glavnim težištima liberalističke kritike »socijalističke doktrine« usp. radove: *Laszek Kolakowski*, *Marksistički korijeni staljinizma*, *Treći program Radio-Zagreba*, 30, 1990., 11—16; *Karl Popper*, *Utopija i nasilje*, n. dj., 17—22; *Michael Polany*, *Carolija marksizma*, n. dj., 29—34; *Friedrich Hayek*, *Put u ropstvo*, n. dj., 33—54. Koliko su takve kritike prihvaćali znanstvenici u Hrvatskoj, može se vidjeti u: *Zbilja socijalizma — Vidici kroz trnje*, *Zbornik Trećeg programa Radio-Zagreba*, 24, 1989., 69—106.

logiju, monopol jedne partije, kontrolu nad sredstvima javne komunikacije, nesamostalno sudstvo, ukidanje privatnog vlasništva i permanentne čistke. Tim tipom argumenata služili su se u svojim studijama autori C. Friedrich, Z. Brzezinski, L. Shapiro i H. Arendt. Njihovim su interpretacijama neki teoretičari pripisivali strukturalizam, koji je malo zainteresiran za povijesnu praksu socijalističkih zemalja.²

Novije analize o stratifikaciji društava »sovjetskog tipa« ne žele ulijetati u dogmatsku teoriju stratifikacije koja bi spriječila svaku daljnju nezavisnu analizu. Tako E. Arato, raščlanjujući teorijske elemente, poput J. Habermasa, u određivanju društvene formacije ne pretpostavlja primat ekonomije ili ma koje druge sfere. On drži da se organizaciono načelo državnog socijalizma može najbolje definirati kao onaj oblik društvenog identiteta koji sebe razumije i legitimira kao »gospodarenje prerogative države nad društvom«. On uvodi i drugi moment eksplicitnog značenja naročito za bivšu jugoslavensku situaciju. To je stav da političkoupравни sistem može izvesti povlačenje iz ekonomske sfere, pa čak taj potez institucionalizirati u obliku pravne reforme, a da pritom ne depolitizira društveno-kulturnu i političku sferu.³

U svakom slučaju taj je autor ispravno zamijetio da je analiza državnog socijalizma »slijepa mrlja« kritičke sociologije, negirajući pritom da bi Habermasov model »instrumentalizacije svijeta života«, primjenljiv u analizi kapitalističkih društava, bio pogodan za analizu državnog socijalizma. Takav stav Aratoa nagnao je samog Habermasa da mu sroči odgovor u kojem ukazuje na sličnost prodora sistemskih mehanizama u svijet života u kapitalističkom i državnosocijalističkom društvu. Poremećaji u sferi političke javnosti, koji rezultiraju pseudodemokratskim oblikovanjem volje državnosocijalističkih sustava, za Habermasa su ravni »postvarenju« u kapitalističkom sustavu.⁴

Očigledno je da se kriza legitimiteta ne može izjednačiti s nemogućnošću vladanja, nego prije s krizom »upravljačkih sposobnosti«, a na tom su putu, smatraju mnogi autori, sve moderne države. Ipak, za neke teoretičare ta kriza implicira tezu o podjeli globalnog društva na demokratski Zapad i totalitarni Istok. Legitimacijski motivi imali su prevagu i za analize A. Heller, koja je svojim stavovima dodala i onaj o permanentnoj krizi legitimacije u sada već bivšim istočnoeuropskim državama. Ona je sasvim po strani ostavila broj onih koji su izražavali nezadovoljstvo, jer se u nedemokratskim sustavima nedostatak legitimacije izražavao isključivo sporadičnim pobunama s kojima je vladajuća elita lako izlazila na kraj.⁵

Autor W. Lamentovicz politički je legitimitet u socijalizmu označio kao »teleološku legitimaciju« koja opravdanje traži u ostvarenju cilja, i stoga odbacuje formalizam pravnog poretka nudeći specifičnu tipologiju općih

² Vučina Vasović, Totalitarni pristup proučavanju političkog sistema socijalističkih zemalja, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1—2, 1983., 117—132.

³ Endrju Arato, Kritička sociologija i autoritarni državni socijalizam, Treći program, 62, III, 1984., Beograd, 248—266.

⁴ Jürgen Habermas, Odgovor mojim kritičarima, n. dj., 267—274.

⁵ Agnes Heller, Legitimacija, Gledišta, 7—8, 1986., 70—87.

ciljeva. Za razliku od tradicionalne koncepcije političkog legitimiteta, koja naglašava demokratski pristanak, ugovor, suglasnost, dostojanstvo ličnosti, koncept »teleološke legitimacije« naglašava kolektivizam, egalitarni pravdu, prioritet ekonomske sigurnosti nad političkom slobodom i tip nesebične socijalne ličnosti.⁶

Pojedini pisci bili su skloni jugoslavensku povijesnu situaciju nakon 1945. godine označiti različitom od one zemalja tadašnjega istočnog bloka. Neki od njih, poput M. Vajde, odbacivali su jednostrano naglašavanje sličnosti između sovjetskog društva i zemalja Istočne Europe, držeći da je i sam pojam »Istočna Europa« nepouzdan jer tretira veoma različite unutrašnje povijesti zemalja. Ipak, i on je tada morao priznati da pred tim zemljama stoji zajednički zadatak, a to je obnova kritike tzv. »socijalističke demokracije« koja će institucije okrenuti pravu građana.⁷

Politički je legitimitet bio veoma rijetko lokus razmišljanja teoretičara u bivšoj Jugoslaviji, a gledajući u cjelini, oni nisu uspjeli razviti ni konzistentniju teoriju političkog sistema državosocijalističkog tipa.⁸

Potkraj osamdesetih naročito je pravna teorija otvorila pitanje premoći birokratsko-političke elite i pitanje poštivanja političkog subjektiviteta građana. Sada se već otvoreno dokazivalo da je zbog voluntarizma u političkoj i pravnoj sferi jugoslavenska država suočena s krizom legitimiteta, da je politički oblik »jedinstva vlasti« i »diktature proletarijata« povijesno prevladan, te da tadašnja službena partijska ideologija nije kadra ponuditi koncept modernog razvoja društva.⁹

Vrijeme je da se vratimo glavnom pitanju ovog rada, a to je opis onih kolektivno relevantnih ponašanja koja ukazuju na nedostatak legitimiteta političkog sistema u Hrvatskoj nakon 1945. godine. Prihvaćajući klasičnu upotrebu pojma legitimnosti ukazat ćemo na stupanj u kojem grupe i pojedinci nisu prihvaćali odluke obavezne naravi i različitu motivsku konstelaciju toga neprihvaćanja.¹⁰

U prvom nas redu zanima udio koji je u delegitimizaciji političkog sistema imala Katolička crkva.

⁶ Wojtek Lamentowicz, Problemi legitimacije u socijalističkom društvu, *Gledišta*, 1—2, 1986., 36—145.

⁷ Mihalj Vajda, Realni socijalizam u svetlosti tradicije, *Marksistička misao*, 2, 1983., 193—212.

⁸ Za analizu problema legitimiteta, naročito u odnosu na A. Gramscija, vidi: Milan Podunavac, Politički legitimitet, Beograd 1988.

⁹ Za naznačene teme vidi: Zagorka Golubović, Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva, Beograd 1988.; Đuro Gatavić, O vladavini prava i pravnoj državi u socijalizmu, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 5—6, 1988., 653—670; Žarko Puhovski, Etičko utemeljenje zahtjeva za pravnom državom, n. dj., 609—621; Aslo Sekelj, Jugoslavija struktura raspadanja, Beograd 1990.

¹⁰ Temelj morfologije legitimiteta klasične teorije izvode iz formule opće spremnosti da se prihvate odluke političke vlasti. Taj je pojam dugo bio u sferi utjecaja Maxa Webera i njegove sociologije vladavine koja se bazirala na konsenzualnoj teoriji. Max Weber, Privreda i društvo, Beograd 1976. U novijem pojmovnom instrumentariju Niklasa Luhmanna, kategorija legitimiteta objašnjava se teozom da već formalna proceduralna korektnost, bez obzira na pravednost, može jednoj odluci osigurati legitimitet. Niklas Luhmann, Legitimacija kroz proceduru, Zagreb 1992.

Katolička crkva: preuzimanje oporbene uloge

Problem odnosa komunističke vlasti i Katoličke crkve u Hrvatskoj nakon 1945. treba adekvatno formalizirati. On označuje: odnos vlasti prema Crkvi kao autonomnoj vjerskoj instituciji, i odnos prema građanima vjernicima uživaocima ustavnog prava o vjerskim slobodama. Analiza spuštена na nivo svakodnevnog života ukazuje na tinjajući ili otvoren sukob između državno-partijskih djelatnika i katoličkoga klera, te na neprestano ograničavanje prosječnih mogućnosti građana vjernika u čitavom razdoblju komunističke vladavine. Taj sukob imao je, naravno, mnogo uzroka, mnogo više nego što bismo ih mogli obuhvatiti u ovom radu. Komunistička kritika religije, međutim, i nije ozbiljnije razumijevala problem religije, djelomice zbog toga što bi to moglo donijeti neugodna svjedočanstva o neznoj neiskorjenjivosti, a i zbog toga što ju je zanimao samo problem njezine lojalnosti sistemu. Bilo kako bilo, Katolička crkva u Hrvatskoj pokazivala je svoje autsajderstvo i neposlušnost komunističkom sistemu. Svojim »neprimjerenim« zahtjevima dugo je mučila državno-partijske rukovodioce, a odnosi između tadašnje Jugoslavije i Vatikana znatno su se pogoršali i bili prekinuti u studenom 1952. godine.

Sukob katoličkoga klera i vlasti nakon 1945. Osvrnemo li se sada na položaj Katoličke crkve u Hrvatskoj nakon 1945., teško da postoji ijedna institucija koja je od komunista upornije diskreditirana i optuživana za nerazumijevanje »proleterske države«. Sukob državnih funkcionara i klera započeo je već pri provođenju agrarne reforme, a svoj vrhunac dosegao je u sudskom procesu protiv zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca. Od časa kad je Povjereništvo za prosvjetu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije u svibnju 1945. obavijestilo Nadbiskupski stol u Zagrebu da će se nastava vjeronauka u školama predavati samo fakultativno, redali su se jedan za drugim makijavelistički potezi vlasti da eliminiira društveni utjecaj Katoličke crkve. Ubrzo je Crkva odlukama lokalnih vlasti u Hrvatskoj ostajala bez vjerskih zgrada, sjemenišnih zgrada, a ponegdje su seljaci na nagovor lokalnih partijskih funkcionara sami zauzimali crkvena zemljišta bez pravnih odluka. Agrarnu reformu Crkva je procjenjivala kao realnu opasnost za vlastiti materijalni status, a sam nadbiskup A. Stepinac u svom je pismu upućenom predsjedniku vlade NRH V. Bakariću, u kolovozu 1945., ogorčeno konstatirao da je agrarno pitanje na putu takva rješenja kojim će Katolička crkva u novoj državi biti »predmetom stalnog gaženja«. ¹¹ Prema načelu da zemlja pripada onima koji je obrađuju, a svećenici dakako nisu bili zemljoradnici, Crkvi je oduzeta zemlja bez naknade. Izuzetak su bili samostani koji su za vlastito uzdržavanje zadržali posjede do 5 ha. Istodobno, Katolička crkva u Hrvatskoj suočavala se s naletom politički propagiranog ateizma koji je povremeno poprimao oblik pravog antireligioznog terora. Gradski narodni odbori donosili su 1945. godine i takve odluke poput one u Šibeniku o zabrani pjevanja crkvenih zborova pod prijetnjom »globe, striženja kose i prisilnog rada«. Krčki nadbiskup J. Srebrenić zatražio je 1945.

¹¹ Arhiv Hrvatske, Zagreb (AH), Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Sabora NR Hrvatske (KVP), 1945., kut. 1, br. 72/BK.

pomoć od predsjednika vlade NRH V. Bakarića nakon napada grupe omladinaca na njegovu rezidenciju. Prilikom otvaranja nove župe u Zaprešiću fizički je napadnut i nadbiskup A. Stepinac, jer je narod bio navodno revoltiran pokušajem Crkve da izbjegne agrarnu reformu. Brojni su primjeri nedostojnog ponašanja funkcionara spram vjerskih simbola i objekata. Nadbiskup Stepinac pismom je obavijestio V. Bakarića o »nepoštivanju katoličkih groblja, uklanjanju križeva i niveliranju grobova Nijemaca i ustaša«. ¹²

Velikom udarcem Katolička crkva je smatrala i odluku nove vlasti da nema pravo sudjelovati u odgoju omladine u državnim i privatnim školama. U poznatom »Pastirskom pismu« katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. svibnja 1945. redale su se optužbe na račun anticrkvenih mjera komunističke vlasti. Većina zahtjeva u tom pismu odnosila se na vraćanje Crkvi materijalnog i društvenog statusa koji je uživala do 1945. Dakako, zahtjev za vraćanje kompetencija u bračnom pravu i javnom školovanju nije se mogao osloniti na liberalnu teoriju odvajanja Crkve od države, ali je Pastirsko pismo ipak u pravom svjetlu ukazivalo na nadolazeću moć partijskog autoritarizma. Već je tada bio potpuno ugušen katolički vjerski tisak, redala su se politička hapšenja svećenika, a vjernici su bili izloženi antireligioznoj propagandi.

Tu autoritativnu i nedemokratsku osobinu komunističke vlasti veoma je brzo upoznao zagrebački nadbiskup A. Stepinac. U desetak svojih pišama, koja je uputio predsjedniku vlade NRH V. Bakariću od sredine srpnja do studenog 1945., on je kao predsjednik Biskupske konferencije izražavao ogorčenost klera i svoju zbog državne politike prema Crkvi i vjernicima. Ustvrdio je da se mnogi svećenici još nalaze po logorima i zatvorima unatoč obećanju samog maršala Tita da će ubrzo biti svi ispitani, a nevinu puštenu kućama. Trinaestorica od njih osuđena su na smrt, a sudili su im vojni sudovi koji nisu dopuštali svjedoke obrane. Stepinac navodi da vojni sudovi presuđuju i po 80 predmeta dnevno, a rodbina se ne izvještava kamo se osuđenici upućuju ili gdje su njihovi grobovi. Pravi primjer hrabrosti Stepinac je iskazao i postavljajući pitanje o sudbini hrvatskih domobrana koji se, kako on kaže, prepuštaju »šovinističkoj mržnji« i nepravедnim stradanjima. Dodao li se tomu da je Stepinac uvidao i nepravdu nanесenu brojnim otpuštenim činovnicima iz bivšega državnog aparata NDH i sveprisutan potcjenjivački odnos prema hrvatskoj inteligenciji, od zaključka da su pogazene ljudske slobode do zaključka da se na leđa hrvatskog naroda u novom režimu svaljuju velike patnje dijelio ga je tek malen korak. ¹³ Sada je bilo već očito da ljudi poput zagrebačkog nadbiskupa A. Stepinca postaju kočnica širenju partijske svemoci, a osobito da

¹² AH, Predsjedništvo Vlade NRH (PV) 1945, kut. 1, dopis RK br. 64. Međutim, komunistički izvori opisuju i slučajeve kada su seljaci na tobožnji nagovor klera odbijali primiti agrarnu zemlju jer je ona nepravедno oduzeta Crkvi (Međimurje). Arhiv Instituta za suvremenu povijest, Zagreb (AISP), Organizaciono instruktorsko odjeljenje Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (CK SKH), 1948.

¹³ AH PV 1945., kut. (Dopis BK, br. 73). Vjerska komisija izvijestila je Izvršno vijeće Sabora NR Hrvatske 1958. godine da još ima slučajeva »demoliranja kapela i crkvenih objekata, napada na biskupe, svećenike i vladike, protjerivanja i nezakonitog sprečavanja katehizacije i vršenja vjerskih obreda«. AH KVP 1958. Pov. 27/1.

moгу izazvati šire političko nezadovoljstvo ljudi koji su na bilo koji način bili pogođeni dolaskom nove vlasti. Naglasak u tadašnjim procjenama Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske stavljen je na činjenicu da katolički kler svojom aktivnošću i parolama o obrani vjere od komunizma naglo pridobiva naklonost pučanstva u Dalmaciji i Podravini. Ilustracija zaostrena sukoba katoličkog klera i države jest pokretanje krivičnoga sudskog postupka protiv nadbiskupa A. Stepinca i njegova osuda na 16-godišnju robiju u listopadu 1946. godine. U toku procesa Stepincu tisak je pisao razdražljivo žigajući Katoličku crkvu kao centar okupljanja svih neprijatelja nove vlasti u Hrvatskoj. Partijski dužnosnici vjerovali su da će to suđenje utjecati na sve »kolebljive elemente« koji su gajili nadu da u Hrvatskoj još može doći do promjene vlasti uz pomoć strane intervencije. Svoje stavove potkrepljivali su internom statistikom prema kojoj je u Zagrebu nakon suđenja naglo porastao broj članova Narodne fronte. U međuvremenu ni kler nije stajao skrštenih ruku. Ilegalno je u 8 tisuća primjeraka tiskana okružnica za potrebe vjernika i drugih povjerljivih osoba o slučaju nadbiskupa Stepinca, u kojoj se govori o čistoj savjesti svećenika pred Bogom. Usprkos pojačanoj represiji prema kleru, komunistički su izvori u to vrijeme zabilježili otvorena kontaktiranja svećenika s pojedinim »ustaškim grupama i križarima« (Čakovec) i stvaranje tzv. vjerničkih grupa za pritisak da se zaustavi šikaniranje klera.¹⁴ Sada je postalo izvjesno da uklanjanje Stepinca, koji je svoj moralni integritet platio osobnom žrtvom, ne može zaustaviti objektivnan tijek stvari.¹⁵ Novi javni zahtjev Katoličke crkve za poštivanje vjerskih sloboda upućen je Saveznoj vladi u Beogradu iz Ljubljane potkraj srpnja 1947. sa sastanka katoličkih biskupa Jugoslavije. Problemi na koje je Crkva skretala pažnju identični su onima iz Pastirskog pisma objavljenog 1945. Katolička crkva i dalje je ustrajna u svom zahtjevu da sudjeluje u vjerskom odgoju omladine, da škole za svećenički podmladak dobiju pravo javnosti, da se

¹⁴ AH, PV 1945., kut. 1 (Dopis BK, br. 64). Upravo je nekompromisan stav A. Stepinca prema politici vlasti bio jedan od glavnih razloga pokretanja krivičnog procesa protiv njega. Još za Stepinčeva kratkog zatočenja u lipnju 1945. Tito je primio predstavnike Kaptola u Zagrebu i tom prilikom izrazio negodovanje jer je Katolička crkva u Hrvatskoj tobože više naginjala svojoj instanci u Rimu nego svom narodu. On je rekao: »Ja bi želio da vidim, da Katolička crkva u Hrvatskoj, kad imamo sve uslove, ima više samostalnosti.« Stepinac mu je ime, Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata. Priredio V. Nikolić, I, Zagreb 1991., 167. Još za vrijeme suđenja Stepincu mnogi su vjerovali da se riječ o montiranom sudskom procesu. Njegovu branitelju I. Politeu stavljali su se na raspolaganje svjedoci obrane, čak i Židovi i Srbi, ali su ih sudsko vijeće i javni tužitelj odbili. U Stepinčevu nevinost bili su tada uvjereni i neki političari bliski srpskom emigrantskom krugu. Tako je Stanislav Rapotec iznio svoje uvjerenje da Stepinac, s kojim se bio više puta sastao, nije podupirao ustaški režim niti je imao ikakva utjecaja ili položaj na vlasti. *Mirko Galić*, Politika u emigraciji, Zagreb 1990., 199 i 219. Sudski proces protiv A. Stepinca aktualiziran je u Hrvatskom saboru u veljači 1990. godine, kada je u posebnoj »Deklaraciji o osudi političkog procesa i presude kardinalu Alojziju Stepincu« označen kao montirani politički proces.

¹⁵ O pojedinostima situacije u Hrvatskoj 1946. godine izviješten je partijski vrh u Beogradu. Povjerljivi izvještaji OK povezivali su ubijanje partijskih djelatnika i pljačku imovine seoskih narodnih odbora i zadruga s »banditskim grupama« kojima potporu pružaju »katolički kler« i »obitelji čiji su članovi poginuli u ustašama«. AISP, CK SKH, AI inv. br. 307.

Crkvi vrati pravo vođenja matičnih knjiga. Ali u svojim zahtjevima katolički biskupi ne operiraju samo pravima koja bi mogla zadovoljiti Crkvu; oni zahtijevaju rješenja koja bi udovoljila osnovnim demokratskim motivima. To se naročito odnosi na slobodu priopćivanja, slobodu vjerskog tiska i garanciju osobnih prava svećenika i vjernika. Ne smije se smetnuti s uma da su u to vrijeme u Jugoslaviji izlazila samo četiri vjerska lista, od toga jedan u Hrvatskoj, i da je velik broj svećenika bio utamničen. Zbog nedostatka dokumenta teško je procijeniti ukupan broj svećenika protiv kojih je u Hrvatskoj proveden krivični ili administrativni postupak. Djelomični podaci Crkve za 1945. godinu navode broj od 169 zatvorenih, 89 nestalih i 243 smrtno stradala svećenika. Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu raspolagao je podacima da su do svibnja 1945. godine partizani ubili 10 svećenika, da je na izvršenje smrtne kazne osuđeno 12 svećenika, a da je u zatvorima ili pod istragom 40 svećenika.¹⁶

Dostupni komunistički izvori samo su potvrdili da je progon svećenika imao i svoju latentnu funkciju, jer su u očima običnih ljudi osuđeni svećenici najčešće smatrani »mučenicima i braniteljima Boga i religije«. Javni istup katoličkih biskupa u Ljubljani nadležni iz Vjerske komisije također su protumačili samo kao nedopušteno iskorištavanje političkih motiva Crkve. Njezin predsjednik monsijor Svetozar Rittig, inače zagovornik snošljivih odnosa države i Crkve, izjavio je tim povodom kako je za normalizaciju odnosa s Katoličkom crkvom u Hrvatskoj bitno da se iz javnog života povuku oni nosioci crkvene hijerarhije koji su u vrijeme NDH bili na strani okupatora, a ni nakon oslobođenja nisu pokazivali bolji odnos prema komunističkim vlastima. On je zamjerio katoličkim svećenicima što nisu odlučnije osudili »bratoubilački rat i nečovječne progone srpske braće«.¹⁷ Glede takvih optužbi možemo naglasiti da su

¹⁶ AH, KVP 1945., kut. 1. Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije, izdano s općih biskupskih konferencija u Zagrebu 20. rujna 1945. godine. To je pismo čitano po crkvama u Hrvatskoj, a vlast ga je odmah ocrnila kao najgrublji frontalni napad katoličkih biskupa na državu. Tisak je prenosio Titovu ogorčenost na Katoličku crkvu, koja prema njegovim riječima širi mržnju u trenutku kada se zacjeljuju ratne rane. *Vjesnik* od 25. 10. 1945. Na kraju svoga Pastirskog pisma biskupi su istakli upravo suprotno — da je njihova nakana upravljena k miru i stabilizaciji javnog života u novoj državi. Ipak, većina zahtjeva iz Pastirskog pisma (nadasve sloboda katoličkog tiska, katoličkih škola, sloboda katehizacije, katoličkih udruženja i karitativne djelatnosti, poštivanje kršćanskog braka, vraćanje oduzetih zavoda) bila je traumatska tema za Crkvu. To se najbolje vidi iz interne Okružnice svećenstvu koja je pisana u vrlo nepomirljivu tonu. Crkva se snažno protivila načelu odjeljivanja od države, držeći »da nije shodno, nego i vrlo štetno ako neki nastoje, da isključe Crkvu iz javnog života«, jer »religija štiti državu« i daje joj moralni temelj. Osim toga, Crkva je, pozivajući se na encikliku »*Rerum novarum*«, branila stav o »privatnom vlasništvu kao postulatu prirodnog prava«, a nadasve se protivila da nova država samovlasno, bez dogovora sa Svetom Stolicom, disponira njezinim vlasništvom. AH, KVP, 1945., kut. 1. Okružnica (bez broja) od 21. rujna 1945. Nadbiskupi i biskupi u Jugoslaviji časnoj braći svećenicima.

¹⁷ AH, KVP 1947., kut. 1. Opći spisi. U hrvatskoj historiografiji 1945.—1990. govore da nema radova koji bi bili objektivni izvor za navodnu upletenost Katoličke crkve u ustaška zlodjela. Prva istraživanja dokazuju upravo suprotno. S tim u vezi usporedi naročito knjigu *Čivila Petelića*, Dječji dom u Jastrebarskom, dokumenti (1939—1947), Zagreb 1990., isti, Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941—1945, Zagreb 1982.

one bile dio ideološki obrađenih informacija koje su partijske instance nametale javnom mnijenju. Takva raspodjela društvenog neznanja o ulozi Katoličke crkve, modeliranog u isključivoj optužbi za protunarodno djelovanje u tijeku rata, bila je sredstvo potiskivanja njezina društvenog utjecaja. Završna točka oficijelne politike prema Katoličkoj crkvi jest tvrdnja da je ona snažna politička prijetnja, pogotovo jer je nosilac njezina »suvereniteta izvan zemlje«. Funkcionari odgovorni za odnose s vjerskim zajednicama u Jugoslaviji nisu nikad bili toliko zainteresirani za pitanje vjerskog života koliko za pitanje političkog djelovanja Crkve, naročito Katoličke, za koje se držalo da je dirigirano iz Vatikana. Upravo na toj točki oni su pokazivali i svojevrsno političko sljepilo svodeći kompleks problema religije u Hrvatskoj na odnose prema katolicima. U godinama nakon oslobođenja forumski analitičari u Hrvatskoj tvrdili su da će se pravoslavlje na Kordunu, Lici i Baniji teže regenerirati, te da će prevladati indiferentan odnos prema religiji. Iako su se takva očekivanja pokazala netočna, ponašanje pravoslavnih vjernika malokad se tumacilo aktom neprijateljske djelatnosti. Ideološka komisija Centralnog komiteta KPH potvrdila je zapažanje da se slavljenje pravoslavnih blagdana članova Partije ne smatra religioznom činom, dok se slavljenje rimokatoličkog Božića redovito procjenjuje kao partijski prekršaj, što izaziva napetost i svade među partijskim članstvom u Hrvatskoj.¹⁸ Oblikom različitog tretiranja Rimokatoličke i Pravoslavne crkve može se smatrati i različit način oporezivanja u Hrvatskoj i Srbiji. Tako se u Hrvatskoj kao osnovica za porez Crkve uzimao katastarski prihod, a on je bio veći od zakupnine koja se kao osnovica poreza uzimala u Srbiji. Zbog poreza na bazi nerealnih procjena naprosto se gomilao dug Crkve prema državi. U Hrvatskoj i Sloveniji država je Crkvu tretirala kao privredno poduzeće zahtijevajući da se plaća porez na prihod. Čak su oporezivani i prihodi od milodara vjernika. Generalni sekretar Međunarodnog udruženja za zaštitu vjerskih sloboda dr. J. Mussbaum tada je procijenio da država u Hrvatskoj dolazi tako do 80% novca koji vjernici daju Crkvi. Dok je odlukom vlasti u Srbiji Pravoslavna crkva bila oslobođena poreza na dohodak, vlasti u Hrvatskoj odbile su donijeti takvu odluku držeći da Rimokatolička crkva u Hrvatskoj darovima iz inozemstva dolazi do velikih materijalnih sredstava što snaži i njezin politički položaj. Procjenjivalo se da je npr. samo 1958. godine u Hrvatskoj prihod iz tog izvora iznosio više od 170 milijuna dinara.¹⁹

¹⁸ AISP, Ideološka komisija CK SKH 1959. Ipak, interni izvještaji Komisije za vjerska pitanja naznačuju teškoće u komuniciranju s pravoslavnim svećentvom zbog neriješenih molbi (obnova crkvenih objekata) i »ispada vlasti« u Lici. Sve to, zaključuje se, ovdje samo podgrijava uvjerenje srpsko-pravoslavnog svećenstva da se Hrvatska prema Pravoslavnoj crkvi odnosi »mačuhinski«. Savezna vjerska komisija dala je do znanja Zagrebu da se još jedino ovdje »krši zakon i Ustav u odnosu na tu vjersku zajednicu«. AH, KVP, 1958. Pov. 27/1.

¹⁹ Iz činjenice da se u Hrvatskoj 1957. popravio veći broj crkava, da se Crkva nije žalila na poreska zaduženja, da pojedine župe nabavljaju motorkotače i sl., vlasti su izvukle pretjerani zaključak kako je Katolička crkva u Hrvatskoj »hijerarhijski i materijalno posve ovisna o inozemstvu i služi političkim interesima neprijatelja«. AH, KVP, 1958. Pov. 27/1.

Problem se zaoštrio i na školama za svećenike. U Hrvatskoj je 50-ih godina djelovao relativno velik broj — 16 škola za spremanje svećenika. U isto vrijeme u Sloveniji je djelovala samo jedna takva škola s 15 učenika, a oko 140 njihovih učenika školovalo se u vjerskim školama u Hrvatskoj. U Bosni i Hercegovini samo su franjevci imali svoje škole i fakultet sa 190 đaka. Dok su franjevački đaci i bogoslovi poticani na trpeljivost u novoj političkoj sredini, a neki od njih čak su brigadno sudjelovali u izgradnji auto-puta, u Hrvatskoj je raspoloženje bilo upravo obratno.

Neki su biskupi đacima vjerskih škola ovdje zabranjivali čitanje novina, izlazak na izbore, slavljenje državnih praznika, odlaske u kina, cenzurirana su im pisma i sl. Na drugoj strani, polaznici vjerskih škola, prema sveučilišnom državnom zakonu, nisu se mogli upisivati na državne fakultete bez polaganja državne mature. Prema Zakonu o položaju vjerskih zajednica crkvene su škole mogle biti zatvorene sudskom odlukom u slučaju krivičnog djela zloupotrebe vjerske nastave, a sam pojam »zloupotrebe« arbitrarano se tumačio. Inspekcijske državne službe nisu dopuštale tim školama da nose nazive gimnazija, pošto-poto nametale su im nastavni program prema kojemu bi stručno znanje obuhvaćalo 3/4 nastave, a opće znanje samo 1/3 nastave, čime bi te škole bile potpuno izolirane. Drastičan pomak dogodio se 1952. godine, kada je odlukom vlade NRH Teološki fakultet u Zagrebu, dotad integralni dio Hrvatskog sveučilišta, izgubio status javne ustanove i državnu subvenciju. Tome treba dodati da su vlasti maksimalno onemogućivale mlade svećenike da se školuju u Rimu, smatrajući da se oni ondje odgajaju u »krajnje antinacionalnom i antisocijalističkom duhu«. ²⁰

Polaznici vjerskih škola u Hrvatskoj, kojih je prema partijskim procjenama potkraj 50-ih bilo više od tisuću, optuženi su kao odgajani u neprijateljskom duhu, a istražni organi često su, na temelju nategnutih dokaza, identificirali među njima »ustaške grupe«, tobože spremne na antidržavno djelovanje.

Jedna od strategija potiskivanja društvenog utjecaja Katoličke crkve bila je i osnivanje Staleškog udruženja katoličkih svećenika, koje je uz pomoć države u Hrvatskoj osnovano 1953. godine. Odgovorni partijski funkcionari o tom su društvu govorili otvoreno kao o metafori razbijanja unutrašnjeg jedinstva katoličkog klera. Društvo je putem državnog ugovora o socijalnom osiguranju, novčanim pomoćima i poreznim olakšicama nastojalo privući što veći broj svećenika. U početku se okupilo svega pedesetak članova, da bi se njihov broj 1958. godine popeo na 190 članova. Ipak je to još bila samo manjina u odnosu na ukupan broj od 1675 svećenika u Hrvatskoj. Društvo je uz pomoć države tiskalo dva lista, *Vjesnik* i *Danicu*, u 50.000 primjeraka. Dok je na društvo pozitivno gledao jedan broj svećenika, većinom onih starijih i bez većeg utjecaja, odgovor hrvatskih biskupa bio je potpuno negativan. ²¹ Dio svećenika članova društva

²⁰ AH, KVP, 1959., br. 08/96.

²¹ S tim u svezi u Komisiji za vjerska pitanja rečeno je: »Biskupi rade što hoće — članove Društva suspendiraju, vređaju, organiziraju bojkot protiv njih, traže od njih da iziđu iz Društva, postavljaju na mjesta crkvenih funkcionera neprijatelje države i Društva.« AH KVP, 1958. Pov. 27/1. Međutim, slične ultimatumе pojed-

bio je suspendiran, a gotovo sve njih vjernici su potcjenjivali. I ovdje je situacija bila potpuno različita usporedimo li Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Od ukupno 370 katoličkih svećenika u Bosni i Hercegovini njih 208 bili su članovi staleškog udruženja. Franjevci su gotovo svi bili njegovi članovi; oni su imali i svoje škole i fakultet, a vlasti nisu krile namjeru da iskoriste svojevrstan antagonizam između franjevac i svećenika. Razloge zbog kojih su katolički svećenici u Hrvatskoj odbijali staleško društvo Savezna komisija za vjerska pitanja u Beogradu vidjela je poglavito u činjenici da se u Hrvatskoj »nalazi najveći dio rimokatoličkog episkopata, tu je sjedište Biskupske konferencije, najjača ustaška tradicija, a i utjecaj kardinala Stepinca«.²²

Koliko staro toliko i sporno tumačenje veze hrvatskih biskupa i Vatikana izneseno je pred javnost ponovo 1952. Biskupi su te godine putem povjerljivih kanala zatražili upute od Vatikana kako da se postave prema staleškom udruženju katoličkih svećenika. Poruka Vatikana stigla je za vrijeme redovnog jesenskog zasjedanja Biskupske konferencije i izražavala je nadu da će se biskupi znati oduprijeti teškoj prijetnji koju za njihovo jedinstvo čine udruženja. Biskupska konferencija stoga je odbacila ideju udruženja; vlasti su saznale za udio Vatikana u njihovoj odluci i potom uputile formalni prigovor Vatikanu da se miješa u pitanja sloboda jugoslavenskih građana. Odnosi Vatikana i Savezne vlade u Beogradu postajali su sve lošiji, a neprijateljstvo je kulminiralo u studenom 1952. proglašenjem A. Stepinca kardinalom. E. Kardelj optužio je Vatikan da podupire iredentističku politiku, a 17. prosinca prekinuti su diplomatski odnosi jugoslavenske vlade i Vatikana. Ipak, nakon tih neumjerenih reakcija jugoslavenskih vlasti nastavljeni su pokušaji da se iznađe kakav-takav modus vivendi s rimokatoličkim biskupima, ali ovaj put u izravnim pregovorima bez sudjelovanja Vatikana. Upravo takav način dogovaranja biskupi nipošto nisu prihvaćali, dajući vlastima do znanja da je za sporazum odgovorna isključivo Sveta stolica.

Dok su postupci vlasti prema Crkvi i klevetanje vjere neposredno nakon rata izazivali brze, možda i prebrze obrambene reakcije klera, ovaj put su neki od hrvatskih biskupa umjesto sukoba ponudili dogovor i suradnju. Iako nisu promijenili svoje gledište da katolički episkopat nije u krajnjoj liniji kompetentan stupiti u pregovore s državom, već je za to kompetentan Vatikan i Sveti otac, ponuđeno je uspostavljanje snošljive atmosfere

nim svećenicima postavljala je i vlast. Dr. Božo Milanović prisjeća se da ga je prilikom osnivanja Društva svećenika u Zagrebu 1953. istarski direktor UDB-e obavijestio da će, ne pođe li na sastanak u Zagrebu, biti postavljeno pitanje sjemenišne zgrade, tiskanje istarske *Danice* i molitvenika u Puli. Usp. *B. Milanović, Moje uspomene*, Pazin 1976., 193. Inače, Milanovića su zbog njegovih zasluga u oslobođenju Istre vlasti respektirale. Dozvolom Ministarstva unutrašnjih poslova on je osnovao i prvo društvo svećenika »Sv. Ćiril i Metod« 1948. godine.

²² U internim izvještajima Savezne komisije za vjerska pitanja iz listopada 1958. tvrdilo se da je, prilikom Šeperova odlaska u Rim, Stepinac primao niz pritužbi i negodovanja od klera, pa je navodno morao izjaviti kako je Šeper po njegovu nalogu otputovao, i to prvenstveno da brani interes Crkve. Predstavnik iz Hrvatske, Josip Gržetić, tim je povodom ustvrdio kako se Stepinac »vidno meša u sva pitanja i odluke biskupa«... Njegov autoritet se sve više osjeća, pa ga je nazvao »pokretačkim motorom« crkvenih zbivanja u Hrvatskoj. AH, KVP 1958. Pov. 08—96/1.

s vlastima. Prema mišljenju nadležnih funkcionara u Komisiji za vjerska pitanja, u Hrvatskoj je znakove »popuštanja i dobre volje« episkopata prvi pokazao kardinal F. Šeper. On je među prvima s dozvolom vlasti posjetio Rim, i tom se prilikom poprilično ogradio od ustaške emigracije pristavši i na uklanjanje Draganovića i njegovih istomišljenika iz rimskog »Zavoda sv. Jeronim«. Za vrijeme Euharističkog kongresa u Münchenu 1960. godine katolički su se biskupi suzdržavali od kontakata s grupom oko Draganovića, a sam F. Šeper intervenirao je kod Münchenskog nadbiskupa da spriječi nastup emigranata na kongresu. U uvodnom referatu među zemljama koje progone Katoličku crkvu nije se spominjala Jugoslavija.²³

Čini se da je episkopat tada iskreno vjerovao kako bi normalizacija odnosa s Vatikanom bila ne samo dobit za Crkvu i državu već bi podigla i ugled Jugoslavije u svijetu. Hrvatski biskupi uputili su 1960. godine Predsjedništvu vlade NRH načelan prijedlog da se građanima omogući slobodno obavljanje vjerskih obreda, da zaposleni vjernici mogu slaviti vjerske praznike, da se u školama onemogući antivjerska propaganda, da se Crkvi vrate sjemenišne i druge zgrade, da se omogući sloboda vjerskog tiska, da se biskupima i svećenicima slobodno izdaju putovnice, da se daci vjerskih škola jednakopravno tretiraju sa đacima državnih škola.²⁴ Taj korpus prava izdigao bi Crkvu na razinu autonomne institucije, sve to samo bi je ojačalo u njezinu povratnom djelovanju na društvo, a na to komunistička vlast, prirodno, nije pristajala.

Za nadležna tijela, poput Savezne vjerske komisije u Beogradu, to je opet bila samo »politička provokacija«. Ovdje je doduše zamijećeno da Vatikan prelazi na liniju koja biskupima u Jugoslaviji daje više slobode, ali se to ne drži »iskrenim« stavom jer je, prema ocjeni Vjerske komisije, Katolička crkva i nadalje prožeta »nepomirljivom borbom protiv komunizma, materijalizma i socijalizma«. Dogovoreno je da se umjerenim biskupima dade podrška, ali se Vatikanu i nadalje treba suprotstavljati ne očekujući da će uskoro nastupiti normalizacija odnosa.²⁵

²³ AH, PV NRH, 1960., br. 08—130—1.

²⁴ Crkva je i ovom prilikom inzistirala na vraćanju eksproprirane imovine, naglasivši da se svojih zgrada i samostana nikad neće odreći. Međutim, vlasti su i dalje bile odlučne da se Crkvi ne vraćaju nekretnine, pa i onda kada je to nalagao Zakon o eksproprijaciji u slučaju prenamjene zgrada. Nije se odustajalo ni od zahtjeva da se Crkvi vrate matične knjige, a osobito da se učini kraj državnom pritisku na svećenike putem staleških udruženja. AH, PV 1960., br. 08—13—2.

²⁵ Ta nerazumna politika vlasti ponovo je udarila smjerom represije. Doduše, broj krivičnih progona svećenika bio je smanjen, ali su biskupi upozoravali da se zakonitost krši u gotovo svim prekršajnim postupcima protiv svećenika. AH, KVP, 1958. Pov. 08—96/1.

Poslije četrnaestogodišnje stanke, ponovo su uspostavljeni diplomatski odnosi SFRJ i Vatikana 1966. godine. Sveta stolica prihvatila je princip prema kojem se djelatnost katoličkih svećenika mora odvijati unutar vjerskih i crkvenih okvira, a sama je bila spremna uzeti u razmatranje sve slučajeve kršenja tog principa na koje bi ukazala jugoslavenska vlada. Očekivane pohvale Protokola istakao je *Vjekoslav Čvrle* u svojoj studiji Vatikan u suvremenom svijetu, Zagreb 1988., 319. Čvrle je kao jugoslavenski ambasador pri Svetoj stolici procijenio da je Protokol imao pozitivne posljedice i na unutrašnji razvoj Crkve i na odnose između Crkve i države

Odnos isključivosti prema građanima vjernicima. U našem kontekstu ne bi bilo uputno ući u problematiku vjerske slobode (normativno) i militantnog ateizma koji je prožimao javni život nakon 1945. godine (stvarno). No, zacijelo je korisno politički motiviran ateizam konkretizirati kao uzrok trajnih i ozbiljnih defekata u odnosu vlasti i građana-vjernika. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946. potvrdio je obrazac o vjerskim slobodama čl. 25. koji je građanima jamčio slobodu savjesti i slobodu vjeroispovijesti. Međutim, ta ustavna odredba malo je pomogla pozicijama vjernika. Već sama činjenica da je netko praktični kršćanin prijetila je neuspješnom socijalizacijom, jer je službena ideologija općenito na vjernike gledala kao na neprijatelje komunističke vlasti. Sumnjičenja su na sebe navlačili naročito oni građani vjernici koji su pokušavali istupiti na javnoj sceni, obavljati neke javne funkcije (suci, profesori, odbornici itd.), ali i oni građani za koje je vjera bila privatna stvar. Osobit predmet sumnjičenja vjernici su postali potkraj pedesetih kada je vlasti uznemirila činjenica da se sve više ljudi okuplja oko Katoličke crkve u Hrvatskoj. U povjerljivim izvješćima Centralnog komiteta SKH potvrđeno je da okupljanje oko Crkve jednako raste na selu i u gradu, pa i u nekim izrazito radničkim naseljima (Solinski bazen). Procjenjivalo se da tada vjeronauk u Hrvatskoj pohađa 70% đaka osnovnih i 40% đaka srednjih škola. Partijski dužnosnici nalazili su da u samom Zagrebu vlada velik interes inteligencije za isusovačke propovijedi, pa su poneke od njih analizirane na Filozofskom fakultetu kako bi se razjasnio razlog njihove popularnosti. Partijski ljudi ponudili su objašnjenje da se time nastoji stvoriti kršćanska elita po gradovima. Bez obzira na to jesu li oni pretjerivali, i koliko, oko Crkve se tada okupljao uz vjernike i priličan broj vjerski indiferentnih ljudi usmjerenih protiv komunističke politike.²⁸

I tom je prilikom službena politika Katoličke crkve u Hrvatskoj označena kao obezvredivanje vlasti komunista. Ne postoje razlozi da se ospori istinitost takvog viđenja Katoličke crkve, koja je zbog svojih stavova prema komunističkoj politici bila uvučena u politički život i putem vjernika postala nezaobilaznim javnim čimbenikom. Naravno, vjersku slobodu Crkva i vjernici i dalje su prizivali, ali je sada ona postajala većim dijelom izgovor za izražavanje znatno dubljih političkih podjela u javnom životu. Na taktičkoj razini državno-partijske institucije neprestano su obnavljale neprijateljstvo prema katoličkim vjernicima i kleru. Negiranje vjerskih vrijednosti nametano je u javnom životu, svećenici su ometani u slobodnoj komunikaciji sa svojim vjernicima, zabranjivan im je čak i humanitarni rad (pomoć bolesnima, siromašnima i sl.). Partijske organizacije vodile su kampanju za diskreditiranje religioznih nastavnika, profesora i đaka, koji su postajali sasvim nepodobni za upis u učiteljske i pedagoške škole. Bilo je slučajeva (Đakovo, Čakovec) da su uprave tih

čija su nastojanja sada nailazila na veće razumijevanje episkopata, klera i vjernika. Nasuprot njemu, pisci koji su se posvetili hrvatskom osloboditeljskom radu, poput Ive Korskog, dokazivali su već 1966. da je Beogradski protokol bio »nacionalno-politički udarac za Hrvatsku« te da nije bio povoljan ni za katolicizam u Jugoslaviji. *Korsky*, Hrvatski nacionalizam, Zagreb 1991., 271—290.

²⁸ AISP, Ideološka komisija CK SKH, Elaborat Vjerske komisije IV NRH od 23. XI. 1959. Prema tom izvoru u Hrvatskoj je tada bilo djelatno oko 1300 crkvenih odbora i 883 crkvena zbora s više od 35.000 članova.

škola zahtijevale pismenu garanciju od roditelja kako djecu neće »tjerati u crkvu i na vjeronauk«, da su đaci vjernici nepravedno ocjenjivani iz društvenih predmeta, da su ocrnjivani kao »neprijatelji« i da se tražio »paragraf kako bi se udaljili iz škole« itd.²⁷

Znakove kolebanja u svome otvorenom neprijateljstvu prema religiji komunisti nisu pokazivali ni kada je bila riječ o članovima Partije. Psihološki pritisak na njih još se beskrupulozije primjenjivao, jer se zgrada »materijalističkog ateizma« doista teško gradila na hrvatskom selu. Partijski izvori iz 1946. godine, a i oni kasniji, potvrdili su duboku vezu novoprimljenih članova Partije po selima s tradicionalnim religioznim mentalitetom. Potajno slavljenje crkvenih blagdana, crkvena vječanja, kštenja djece i vjerski ukopi umnogome su remetili sustav ideološkog radikalizma Partije na selu. Zbog partijske ljevičarske krutosti, članovima Partije zabranjivalo se prisustvovanje crkvenim obredima, pa čak i ukopima članova vlastite obitelji. Mnogi su zbog toga izbačeni iz članstva, ponekima je lijepljena etiketa »grešnosti« ravna »pijančevanju i promiskuitetu«.²⁸

Istina, teško je uspoređivati represiju kakvu je militantni ateizam provodio u komunističkoj praksi zemalja poput SSSR-a i Kine s prilikama u Hrvatskoj, ali je činjenica da su ovdje državne i partijske institucije dopustile sebi upotrebu nelegalnih sredstava protiv katoličkog klera i vjernika. Morali bismo dapače reći: ponašanje vlasti može se označiti kao antireligiozna državna prisila. Na drugoj strani, Katolička crkva u Hrvatskoj nikako se ne može nazvati »crkvom šutnje«, kako su se običavale nazivati crkve u socijalističkim sistemima. Naprotiv, bila je to »crkva oporbe« koja je iz svoje kontrapozicije stjecala povijesnu poziciju. Napokon, valjalo bi pravodobno promisliti o posljedicama represivnog odnosa vlasti prema Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj za njezin unutrašnji razvitak. To pitanje nije uključeno u ovo razmatranje. Ipak se pitamo: nije li zbog toga zapušta moderna modernizacija života u kršćanskoj vjerskoj zajednici?

Otpor komunističkoj ekonomskoj viziji: interesni sukobi države i seljaštva

Donošenjem Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Privremenoj narodnoj skupštini u kolovozu 1945. godine Jugoslavija je i dalje ostala

²⁷ AISP, Ideološka komisija CK SKH 1959.

²⁸ AISP, Organizaciono-instruktorska uprava CK SKH 1958. Sustavnija istraživanja sociologije religije u Hrvatskoj, posebno katoličanstva, započeta su osamdesetih godina. Istraživanja religije u zagrebačkoj regiji tada su pokazivala: da je tradicionalna vezanost ljudi za Crkvu i religiju gotovo općenita i posvudašnja, da je deklarirani ateizam očito manjinska pojava, a još je ograničenije otvoreno neprijateljstvo naspram religije i Crkve. Usp. *Boris Vučković, Srdan Vrcan, Respeto katoličanstvo*, Zagreb 1980., 273–342. U zagrebačkoj regiji provedena su istraživanja o suodnošenju religije i nacije, koja su pokazala da su Hrvati najviše skloni vezati katoličanstvo uz hrvatstvo. Ovdje se mogu naći elementi za tvrdnju da se religija iskorištava kao znak protesta protiv nacionalne neravnopravnosti. Usp. *Nikola Dugandžija, Religija i nacija*, Zagreb 1986.

zemlja maloga privatnog posjeda na razini od 2 do 5 ha. Reformom je stvoreno oko 280.000 novih seljačkih gospodarstava, koja su prešla u privatno vlasništvo osoba kojima su dodijeljena. Za razliku od »socijalističkog sektora«, koji je potkraj 1948. godine obuhvaćao cjelokupnu industriju, rudarstvo, promet i trgovinu, »privatni sektor« još je raspolagao s 95,5⁰/₀ obradive površine.²⁹ Službena linija gospodarske politike prema selu tada se temeljila na dvjema osnovnim idejama: Prvo, zakonskim mjerama nastoje se individualna gospodarstva okupiti u veća poljoprivredna dobra kako bi se zajedničkom obradom i mehanizacijom podigla produktivnost poljoprivrede. Drugo, zakonskim mjerama država nastoji osigurati otkup žita od seljaka, a sama se obvezuje na kompenzaciju putem seljačkih zajmova, opskrbe sjemenom, mehanizacijom i industrijskom robom. Te dobro znane mjere agrarne kolektivizacije i prinudnog otkupa poljoprivrednih proizvoda preuzete su od SSSR-a kao tadašnje globalne inspiracije. Međutim, nikada ih nije prihvatio tzv. »srednji seljak«, dovodeći ih u vezu s direktnim državnim otimanjem, naročito kada država nije mogla ispuniti svoja obećanja da će seljake opskrbljivati sjemenom, mehanizacijom i sl. Tada je na političku scenu Hrvatske na silovit način izbačen seljački sloj koji je, boreći se za vlastiti gospodarski interes, na sve načine zaobilazio ulazak u seljačke radne zadruge i nastojao umaći zakonskoj obvezi otkupa poljoprivrednih proizvoda. Ništa nije dramatičnije nagovještavalo pogubne posljedice kolektivizma nego već poznata parabola »kulačke zavjere«, kako je službena politika nazivala otpor seljaka. Pretvarajući gospodarski otpor seljaka u političku borbu država je željela anticipirati njezin ishod. Ubrzo je lansirana Staljinova parola o »likvidiranju kulaka od klase«, a upotreba te političke formule u administrativnim i sudskim odlukama višestruko je razorno djelovala na njihovu zakonitost. Za ovu posljednju točku pruža se obilje povijesnog materijala. Činjenica je da je riječ »kulak« i u Hrvatskoj poprimila onakvo značenje kakvo je imala oko sredine dvadesetih u SSSR-u, gdje se kulakom nazivao svaki onaj seljak koji je imao što jesti. Primjerice, planovi otkupa stoke na nekim područjima (Dalmacija, Istra, Vis) prijetili su potpunim uništenjem stočnog fonda; seljacima je oduzimana bremenita i radna stoka, što je sam zakon zabranjivao. Zbog otkupa seljaci su ostajali bez žita za hranu i sjeme, a otkupne bonove nisu mogli realizirati u vezanoj trgovini. Zbog toga su počeli potajno klati stoku, skrivati žito, ali i napuštati obradive površine, naročito u Slavoniji. Neki partijski komiteti ovdje su u vlastite zasluge upisivali i to što su ekonomskim mjerama naterali »kulake« da napuštaju zemlju, koja se potom dodjeljivala seljačkim radnim zadrugama (Valpovo).³⁰ Drastično kršenje zakona od nadležnih organa uzelo je maha 1949. godine u gospodarski razvijenim kotarima

²⁹ O promjenama zemljovlasničkih odnosa u Hrvatskoj nakon 1945. vidi: *Marijan Maticka*, Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.—1948. godine, Zagreb 1987.

³⁰ Tim je povodom Vladimir Bakarić ustvrdio, na Drugom kongresu KPH u Zagrebu 1948., da je u Hrvatskoj napušteno oko 12.000 k. j. zemlje čiji vlasnici traže prijelaz u niže otkupne kategorije. Seljaci su vlasništvo zemlje prepustili državi, a Bakarić je sve to olako protumačio kao »špekulaciju«. Vidi: *V. Bakarić*, Politika Partije na selu, u O savremenim procesima u poljoprivredi. Izabrani govori i članci, Banja Luka 1967., 9.

kao što su Osijek, Bjelovar, Čakovec, Vrbovec i dr. Za neizvršenje otkupnih obveza seljaci su kažnjavani na licu mjesta konfiskacijom cjelokupne imovine, prilikom premetačina namjerno im je uništavan inventar i namirnice, nezakonito je oduzimano žito po mlinovima. Bilo je mnogo hapšenja seljaka po direktnim nalogima partijskih komiteta, a samo Javno tužilaštvo NRH priznavalo je brojne primjere kršenja zakona. S tim nalogima upoznalo je i Centralni komitet SKH. Upada u oči tvrdnja da su i sudovi, naročito pedesetih godina, nezakonito riješili niz zadržanih sporova kako bi zaustavili proces njihova raspada.³¹ Opišimo samo jedan od tipičnih slučajeva: Seljak bi pod pritiskom vlasti pristupio zadrugi, ali bi i dalje svoje imanje vodio kao inokosno, potom bi bio optužen za krađu zadržane (vlastite) imovine, a sud bi donio odluku da mu se oduzima vlasništvo i dodjeljuje zadrugi.³² U takvu se vremenu neki seljaci odlučuju na očajnički gest paljevine žita i gospodarskih zgrada (Osječki i Bjelovarski kotar). Takav je postupak, nazvan još i »crveni pijetao«, bio tipičan za pobune seljaka u SSSR-u potkraj dvadesetih. Uništavanje vlastite imovine ostaje doista kao dojmljiv vrhunac seljačkog otpora kolektivizaciji i otkupu pedesetih.

Ta silna snaga otpora zaslužila je da bude očuvana od jeftinih prigovora. Ipak, prema sjećanjima M. Đilasa, u jeku seljačkih pobuna 1949., od kojih su neke — kao cazinska pobuna seljaka Muslimana — imale vrlo tragične posljedice, E. Kardelj je izjavio kako je to »tipična žakerija« zasnovana na »seljačkim pričama i maštarijama, neorganizovana i bez jasnog cilja«. ³³ Neka to bude dovoljno za našu tvrdnju da je seljačka oluja tada ljujula partijsku moć u Hrvatskoj, a nadasve dala priliku njezinim izvanparlamentarnim protivnicima da se oglase na javnoj sceni. Nije slučajno da se u Hrvatskoj na izborima za općinske narodne odbore 1952. godine kandidirao i veći broj seljaka pristaša Hrvatske republikanske seljačke stranke. Oni su sasvim otvoreno sada oduzimali legitimitet komunistima optužbom da »slijede najgori gospodarski primjer Sovjeta, da »narodu oduzimaju kruh«, da su »otkupaši« i sl. Antikomunistička agitacija pojačana je i raspačavanjem letaka. Katolički svećenici preporučivali su narodu da ne izlazi na izbore. Činjenica je da je dio tih ljudi bio izabran za odbornike narodnih odbora (zagrebačko i osiječko područje), ali u općoj neadekvatnosti partijske terminologije komunisti su ih odmah optužili kao »neprijatelje« koji žele osvojiti općine radi opstrukcije državne gospodarske politike. Raznim sistemima »ušutkivanja«, »saslušava-

³¹ AH, Javno tužilaštvo NRH, br. 3255/1950., svež. 27.

³² U izvještajima Javnog tužilaštva 1949. i 1950. godine spominju se slučajevi smrtnih kazni izrečenih seljacima za uništavanje i paljevinu zadržane imovine. U to vrijeme optužen je i niz odbornika u žitorodnim krajevima zbog navodne potpore »kulacima« koji su odbijali predati žito ili se nisu držali sjetvenih planova. Upravni odbori SRZ (Dalmacija, Karlovački kotar, Petrinja, Nova Gradiška) naprosto su odbili vlasti predati žito 1951. godine. AISP, CK SKH, 1952., inv. br. AI 1219; AH JT. NRH svež. 27, br. 3255/1950.

³³ Đilas se prisjeća da se komunističko rukovodstvo tada pribojavalo nekog »prosta-ljinističkog« bunta, a ne »seljačke kontrarevolucije«. Prema njegovim navodima u pobuni seljaka Muslimana u okolici Cazina sudjelovalo je 500—600 seljaka, a njih tridesetak poslije je pobjeglo u šumu. Vlasti su ih pohvatale i na licu mjesta strijeljale. *Milovan Đilas, Druženje s Titom, 1990.*, 89.

nja« pa i hapšenjima oni su bili eliminirani s javne scene, a komunistički izvori potvrđuju da se pribjegavalo i nezakonitim poništenjima i krivotvorenju izbornih rezultata.³⁴ Otpor seljaka kolektivizaciji kao ideji vodilji komunističke politike na selu kulminirao je 1949. godine. Upravo se tada broj zadruga u Hrvatskoj udvostručio i od tristotinjak popeo na 580 zadruga. Unatoč nakani da se kolektivizacijom stvore snažnija gospodarstva, većina zadruga u Hrvatskoj bila je male gospodarske moći, obuhvativši 59.800 domaćinstava i 10,5% ukupne obradive površine.³⁵ Zadruge su okupljale po 10—20 obitelji. U nekim krajevima, kao u Dalmaciji, seljaci su pojedinačno unosili od 0,7 do 1 ha zemlje. Zadruge su poslovale na granici rentabiliteta, a mnoge čak s izrazitim gubicima. Od ugovorenih količina uroda predavalo se državi od 10% do 40% (npr. žito i krumpir).³⁶ Zbog svega toga, a naročito zbog izvještaja koji su centralnim partijskim tijelima pokazivali da je selo na početku pedesetih zahvatila »psihozna rasturanja zadruga«, Vladimir Bakarić, koji se tada intenzivno bavio gospodarskom politikom Partije na selu, izjavio je 1952. kako je ruski put na selu u Jugoslaviji dao svakako samo negativne rezultate. On je tada izrekao i jedan razboriti sud: da je seljak uvidio kako se u zadruzi stvari rasipaju pa je stoga i nastojao otići iz nje. Stoga će i komunisti morati sada kazati: tko hoće, neka ostane, a tko neće, neka iz zadruge izide.³⁷ Iz Hrvatske su potom potaknute ideje o suzbijanju »kolhoštine« uvođenjem privrednog računa u poslovanje zadruge, racionalizacijom kapaciteta itd.

Svaka od dosadašnjih međubilanci — odnos komunističke vlasti s klerom, vjernicima i pripadnicima seljačkog sloja — signalizira ona društvena područja gdje su zakazale komunističke institucije vlasti. Ljudima koji su se opirali socijalno-političkoj praksi komunista pridružila se skupina čiji je zajednički nazivnik bio program Hrvatske seljačke stranke. Strategiju konfrontacije s komunistima oni su usmjerivali na veoma različita područja. No ni ta skupina, naravno, nije imala apsolutno nikakvu mogućnost legalnog djelovanja.

Izgledi hrvatske građanske oporbe nakon 1945. godine

Našavši se nakon 1945. u antifašističkom pobjedničkom taboru, komuniste je samo jedan korak dijelom od potpunog preuzimanja državnog kormila u Jugoslaviji. Taj korak bili su izbori za Ustavotvornu skupštinu. Izborni su zakoni kombinacijom većinskog i razmjernog sustava pogodovali komunistima i njihovoj listi Narodne fronte. Zakon o biračkim spi-

³⁴ AISP, Komisija za narodnu vlast CK SKH 1953.

³⁵ Vladimir Bakarić, O aktualnim pitanjima rada u poljoprivredi, u O suvremenim procesima u poljoprivredi, Izabrani govori i članci, Banja Luka 1967., 220.

³⁶ AH, JT NRH, sv. 29, dok. br. 3473; sv. 27, dok. br. 3255.

³⁷ Vladimir Bakarić, n. dj., 169—174. O karakterističnoj komunističkoj politici prema seljaštvu i o tome kako se ono nije smatralo ozbiljnim političkim protivnikom zbog političke neorganiziranosti vidi: Vera Kržišnik-Bukić, Seljaštvo u socijalizmu, Banja Luka 1988.

skovima eliminirao je iz izborne trke sve one koji su se, prema tadašnjoj prosudbi komunista, ogriješili o »interese Narodnooslobodilačke borbe«, pa su tako i u Hrvatskoj partijski komiteti sastavljali biračke spiskove na kojima nisu smjeli biti »pristaše Mačeka«, »popovi« i »domobrani«. ³⁸ Izgubivši svaku legalnu mogućnost konstitucije, predstavnici oporbenih političkih stranaka iz prijeratne Jugoslavije odlučili su da ne sudjeluju na izborima 1945. godine. Članovi HSS iz Hrvatske zatražili su od Vladka Mačeka mišljenje o sudjelovanju na izborima, a on je iz Pariza javio neka se na njih ne izlazi. ³⁹

Prema službenim komunističkim podacima na izborima za Ustavotvornu skupštinu 1945. u Hrvatskoj je sudjelovalo 91,77% upisanih birača; lista Narodne fronte osvojila je 91,52% glasova, a kutija bez liste 8,48% glasova. Taktički potez komunista da se na glasačka mjesta postave i kutije bez liste ostao je bez ikakva učinka za one čiji su mandat podupirale. Birače te tzv. crne kutije kasnije su ismijavali pa i sumnjicali partijski djelatnici. Drastičan način obračuna s nekim vođama građanske oporbe, kao što je bio sudski proces protiv D. Jovanovića u Beogradu, T. Jančikovića u Zagrebu, Lj. Sirca, N. Črtomira i B. Furlana u Ljubljani, bio je sračunat na političku kompromitaciju koja će skinuti s dnevnog reda pitanje legitimizacije oporbe u predstavničkom tijelu. Jedan od vodećih komunističkih djelatnika, M. Đilas, poslije je izjavio kako bi u Hrvatskoj s oporbenom listom na izborima HSS zacijelo odnio pobjedu. ⁴⁰

Stavljanjem oporbe izvan fasade legalnosti komunisti su učinili nepovratan korak k totalitarizmu. Od toga trenutka sve komunističke diskusije o slobodi pretvarale su se u diskusije o zloupotrebi slobode. Oko teorijskog objašnjenja jednopartijskog sistema u Jugoslaviji naročito se trudio Edvard Kardelj. Neposredno nakon rata sročio je tezu da ni nakon »socijalističke revolucije nisu prevladani elementi klasnog društva«, te bi svaki korak unatrag k »formama buržoaske demokracije nužno vodio pobjedi kontrarevolucije«. ⁴¹ Ideja reducirane slobode ostala je teorijska osnova i opravdanje jednopartijskog sistema sve do kraja komunističke vladavine.

Propagandni sustav komunista ipak je uspio pokrenuti i uskladiti strasti dijela biračkog tijeka 1945. godine. Ne smije se previdjeti da je oslobođilački mit pružio komunistima jaka uporišta za vlastitu partijsku stvar, a i njihove izborne parole 1945. godine bile su sve prije nego dvoznačne. Pogledajmo nisu li one bile i očit kontinuitet težnji hrvatskoga biračkog tijela kada su glasile: »Za jedinstvo cijelog hrvatskog naroda«, »Za ostvarenje hrvatske državnosti«, »Za što više siromašnih seljaka i radnika u Hrvatski sabor« itd. ⁴² Kada je već riječ o izbornim parolama, ne zabo-

³⁸ AISP, Politički biro CK SKH, 1953., inv. br. 2199a.

³⁹ Mirko Galić, Politika u emigraciji, Zagreb 1990., 217.

⁴⁰ M. Đilas, n. dj., 89. O izbornoj praksi u Hrvatskoj 1945. do 1952. vidi: Katarina Spehnbjak, Funkcioniranje »plebiscitarne demokracije« u Hrvatskoj 1945—1952, Časopis za suvremenu povijest, 1—3, 1991., 215—241.

⁴¹ Edvard Kardelj, Problemi naše socijalističke izgradnje, Kultura, Beograd 1960., 165. Odgovor na pitanje urednika Politike.

⁴² AISP, CK SKH, Izborna komisija 1945.

ravimo da je 1945. u Hrvatskoj u opticaju i niz letaka i parola koji osporavaju komunistički legitimitet.⁴³ Antikomunističke parole i pozivi izraz su neusklađene potrebe za ideološkim i političkim izdvajanjem onih snaga koje su ratom bile raspršene i oslabljene. Stoga nisu postale uporišta nade glasačima kojima je bilo dosta rata i ubijanja. Mnogo se tada pretjerivalo i u davanju iznimnog mjesta komunističkim žrtvama i podvizima u ratu, a u kontekstu novoformirane »oslobodilačke« doktrine komunisti nisu oklijevali sve političke neistomišljenike ocrniti kao »izdajnike« i »fašiste«.

Sklonost komunističke politike prema totalitarizmu u Hrvatskoj se 1946. najjasnije očitovala u sudbini Hrvatske republikanske seljačke stranke. Ta je stranka okupila prokomunističku grupu HSS-a i u lipnju 1945. izmijenila svoje ime u HRSS, a njezin kratak stranački život obilježen je lojalnošću komunistima koji su to obilato iskoristili u borbi protiv Mačeka. Predsjednik stranke Franjo Gaži čak je i javno zatražio da se Maček sudi za izdaju i služenje fašizmu. Djelovanje stranke zacijelo je davalo privid stranačkog pluraliteta unutar Jedinствene narodnooslobodilačke fronte. Od Glavne skupštine HRSS-a u Zagrebu u rujnu 1945. ogradila se i udovica Stjepana Radića, Marija Radić, držeći da je stranka potpuno izgubila svoj prvobitni stranački identitet i postala samo seljačka sekcija Komunističke partije.⁴⁴

Hrvatska javna scena uz potpunu kontrolu i premoć komunista nakon 1945. nipošto nije mogla biti idealno tlo za djelovanje ljudi prožetih nacionalnim i političkim interesom HSS-a. Pa ipak, središte političke pažnje komunista nije se odmicalo od Mačekovih pristalica ni onda kada su bili sigurni da njihovi saveznici iz HRSS nestaju s političke scene. Čak i u tim danima 1947. Centralnom komitetu u Beograd upućen je izvještaj iz Zagreba u kojemu se kaže: »[...] mačekovci stoje nam i dalje kao najopasniji neprijatelji [...]«⁴⁵.

Komunistička zebnja od neumrle legende Radića i Mačeka obistinila se 1952. u tijeku izbora za republičke organe vlasti. Ti su izbori bili po prvi put provedeni prema obrascu predlaganja više kandidata za jednu funkciju. Po mnogim mjestima u blizini Zagreba (Jastrebarsko, Velika Gorica, Klanjec, Pregrada, Ivanec, Varaždin), a naročito u Slavoniji (Županja, Koprivnica, Slatina, Sobota, Đelekovci, Šišljevići), kako tvrde tadašnji partijski izvori, mačekovština je uzela maha, i njih tristotinjak uspjelo se kandidirati i proći na izborima. U više navrata tim se ljudima prijetilo, neki su zatvarani, a nekima je nezakonito oduzimana izborna funkcija. Poslije tih izbora u Centralnom komitetu SKH obnovljene su

⁴³ Pogledajmo sadržaje nekih od antikomunističkih parola koje su 1945. kružile Hrvatskom u vrijeme izbora za Ustavotvornu skupštinu: »Nemojte sebe i svoju djecu prodavati komunizmu najvećem neprijatelju katolika i katoličanstva«, »Živio Maček, Pavelić i Kralj«, »Živio kralj Petar, smrt Titu«. AISP, Izborna komisija 1945.

⁴⁴ O ulozu HRSS u političkom životu u Hrvatskoj 1945.—1948. usp. *Zdenko Radelić*, Uobličavanje uloge Hrvatske republikanske seljačke stranke 1945.—1948., *ČSP*, 1—3, 1991., 177—214.

⁴⁵ AISP, CK SKH 1947. AI, inv. br. 448. Spomenuti izvještaj potvrđuje i stajalište komunista da im je HRSS, unatoč svakodnevnom osipanju članstva po selima, u Hrvatskoj još potrebna jer se putem nje »zadovoljava prirodni pokušaj mačekovaca da obnove HSS«.

polemike o »defenzivnom stavu« nekih komunista u Hrvatskoj, koji su držali kako su pristaše HSS-a samo »politički mrtvaci« i »manjina bez baze«.46

Primjerenije problemu može se reći da je ta skupina bila okrenuta hrvatskom nacionalnom identitetu, a njezina se kritika najviše odnosila na sovjeticizaciju hrvatskoga gospodarstva.

Zaključak

Povijesna slika društvenog života u Hrvatskoj nakon dolaska komunista na vlast 1945. godine odaje stanovitu nesimetriju i otkriva pojedince i grupe u drastičnom sukobu s tadašnjom državnom politikom. Ali, oni nisu mogli izgraditi svoj pokret ili osvojiti vlast jer su bili pod djelotvornom drobilicom komunističkoga sigurnosnog sustava. Ipak, njihovo djelovanje otkriva komparativne aspekte unutrašnjega političkog razvoja Hrvatske u kojoj ni postrevolucionarna diktatura nije uspjela iskorijeniti težnje za hrvatskim nacionalnim identitetom. Zacijelo je stratešku anti-komunističku inicijativu imala Katolička crkva jer joj je ona, s obzirom na mjere državnog pritiska, bila prijeko potrebna. Snage unutar Crkve imale su i svoje ličnosti poput zagrebačkog nadbiskupa A. Stepinca. Potkraj četrdesetih zamrsila se politička diferencijacija na hrvatskom selu zbog agrarne kolektivizacije i pretjeranog zahvata države u posjed seljaka. Na antikomunističkom krilu tada su se ponovo našli i pristalice seljačke legende HSS. Sve te skupine nisu imale apsolutno nikakvu mogućnost legalnog djelovanja, a vlast ih je najčešće tretirala kao »državne neprijatelje«. Nije li to samo dokaz da su oni u sukobu s komunistima doista držali snažne adute?

SUMMARY

THE PROBLEM OF LEGITIMACY OF THE POLITICAL SYSTEM IN CROATIA AFTER 1945

This article presents a condensed picture of the political and social life in Croatia after the communist takeover in 1945. It highlights groups and individuals who opposed the current state politics. Their actions shows aspects of political development of Croatia where not even the post revolutionary communist dictatorship could not eliminate the desire for a distinct national identity. The strategic anticommunist initiative was held by the Catholic Church. By the end of the 40's, the collectivization process caused political tensions among peasants. The followers of Radić and Maček found themselves on the anti-communist wing. However, these groups were not allowed any legal action and were constantly under surveillance by the effective communist system.

46 AISP, Komisija za narodnu vlast CK SKH 1953.